

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ
ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ
У ПЕРІОД ПІЗЬНОГО СТАЛІНІЗМУ
(середина 1940 – початок 1950-х)**

Глобалізаційні процеси, які так чи так змінили структуру світопорядку, систему взаємозалежності країн і соціальних спільнот, загострили у пострадянських суспільствах проблему переосмислення та прийняття/не прийняття нових ціннісних орієнтирів. У зв'язку з цим в останні десятиліття у вітчизняній науковій гуманітаристиці особливої актуалізації набула проблема «радянської людини».

Учені-гуманітарії пропонують різні підходи до вивчення цього феномену – з позицій формаційної, цивілізаційної теорій, антропоцентричної, мікроісторичної та мікросоціальної концепцій, теорії повсякдення. Необхідність вивчення повсякденних реалій буття радянської людини загалом і в період сталінізму, зокрема, викликана потребою осмислення суті тоталітаризму та масштабів його впливу на формування нової людини. Крізь призму рефлексивного заглиблення у повсякденні практики, емоційні реакції пересічного радянського робітника, селянина, інтелігента чи партфункціонера побутове оточення, дослідник має змогу вивчати стратегії його виживання в умовах сталінського режиму, вміння пристосовуватися до наявних умов і норм. Актуальність нашого предмета дослідження посилюється також фактичною відсутністю наукових розвідок з проблеми повсякдення партійно-радянської номенклатури західних областей України в період пізнього сталінізму.

У силу об'єктивних обставин дослідження радянської історії сталінської доби з позицій її критичного аналізу впродовж другої половини ХХ ст. здійснювалися переважно в англо-американській гуманітаристиці у рамках теорії тоталітаризму. Публікація в 1986 р. на шпальтах журналу «The Russian Review» статті радянолога Шейли Фіцпатрик (Sheila Fitzpatrick) «Нові перспективи вивчення сталінізму»⁶⁷ спричинила «широкомасштабне обговорення проблем соціальної історії СРСР»⁶⁸ і визначила новий вектор досліджень історії сталінізму з позицій ревізійної концепції. Результатом наукових пошуків дослідниці стала поява відомої праці, у якій вперше знайшла широке висвітлення тема повсякдення радянської людини в умовах сталінського режиму⁶⁹.

На початку 2000-х обидві концепції піддаються критиці з боку нового покоління дослідників, представників так званих культурно-історичних студій. Так, Й. Хельбек (Hellbeck J.), Є. М. Томпсон (Thompson E.), М. Давід (Michael David-Fox) запропонували суттєво інший підхід до визначення ролі ідеології у тоталітарних суспільствах, зокрема, через реалізацію дослідником спроби «реінтегрувати ідеологію в ширшу історичну тканину»⁷⁰. Детальніше основні засади концепції культурних істориків було викладено Й. Хельбеком. Він обстоює думку, що соціальну історію доби сталінізму не можна дослідити поза рамками вивчення тоталітарної ідеології як «пристосовувальної сили; вона зберігає свій вплив тою мірою, якою продовжує діяти на рівні індивідів, які ідеологічно пристосовують її до себе і до навколишнього світу». Він пропонує «кругове, або діалогічне розуміння ідеології та суб'єктивності. Індивід при такому розумінні діє на

⁶⁷ Fitzpatrick S. New perspective son Stalinism. Russian Review. 1986. Vol. 45.P. 357–373.

⁶⁸ Хельбек Й. Повседневная идеология: жизнь при сталинизме. Неприкосновенный запас. 2010. No 4 (72).

⁶⁹ Лаас Н. Соціальна історія СРСР в американській історіографії: теоретичні дискусії 1980–2000-х років. Український істор. журнал. 2010. No 4. С. 170.

⁷⁰ Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / пер. с англ. Л. Ю. Пантина. Москва : РОССПЭН, 2008. 336 с.

кшталт центру обробки даних, де ідеологія розпаковується і персоналізується, у результаті чого вінперетворює себе на суб'єкта з ясними і значимими біографічними характеристиками. У процесі активації індивіда оживає і сама ідеологія»⁷¹. Позитивний результат такого підходу особливо виразновиявляється у процесі вивчення тоталітарних режимів, де приватна та політична сфери наскрізь пронизані партійною ідеологією. Аналіз життєвих практик та стратегій виживання основного суб'єкта процесу радянзації – партійно-радянської номенклатури – є не обхідною умовою для розуміння природи більшовицької системи влади сталінського зразка.

Близькою Й. Хельбеку, з точки зору методологічних засад, є позиція сучасного турецького дослідника проблем історії Західної України періоду пізнього сталінізму Т. Амара (Tarik Cyril Amar), який розглядає сталінську ідеологію «як силу, що створює об'єкт»⁷². Аналізуючи специфіку політики радянзації західноукраїнського регіону в 1940-х рр., науковець наголошує, що активні провідники втілення її в життя сприймали місцеве населення як «нерадянське суспільство, яке потребувало революційних перетворень та модернізації зусиллями радянської влади чи керівництва. Ця зустріч розглядалася як важливий виклик та можливість його визначити і зробити іншим»⁷³. Масштабність такого роду соціальних перетворень він ілюструє на прикладі реалізації сталінським режимом гендерної політики.

Незважаючи на те, що інституалізація повсякдення як окремого самостійного об'єкта історичного аналізу відбулася в останній третині ХХ ст. у західній історіографії, досі дискусивним залишається питання його предметного наповнення. Переважною більшістю науковців предмет повсякдення розглядається як зворотна сторона життя суспільства: форми і способи проведення дозвілля, зонування побутового простору, вияви соціальних аномалій, повсякденні та святкові ритуальні дії тощо. О. Коляструк слушно зауважує, що «на пострадянських теренах історія повсякденності продовжує усвідомлюватися переважно як ілюстрація життя «безіменних людей» в умовах радянської системи крізь призму матеріальної тріади повсякденності (їжа – одяг – житло)»⁷⁴. Однак головна відмінність між вивченням повсякдення та традиційним дослідженням побуту «полягає в розумінні значимості подієвого, рухомого, змінюваного часу, випадкових явищ, які впливали на приватне життя і змінювали його»⁷⁵. Такий підхід сприяв розширенню рамок об'єкта дослідження аж «до вторгнення в його простір виробничих, політичних та ідеологічних потреб часу»⁷⁶.

Попри достатнього об'ємний історіографічний доробок з питань повсякдення радянської людини сталінської доби, досі поза рамками наукових досліджень залишається тема партійно-радянської номенклатури західних областей УРСР в добу пізнього сталінізму. Опосередковано її заторкнуто у роботах Т. Марусик⁷⁷, Р. Попп⁷⁸ П.

⁷¹ David-Fox M. On the Primacy of Ideology: Soviet Revisionists and Holocaust Deniers (In Response to Martin Malia). *Kritika*. 2004. Vol. 5. No 1. P. 81–106

⁷² Amar T. C. Sovietization with a Woman's Face: Gender and the Social Imaginary of Sovietness in Western Ukraine. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2016. Vol. 64. Iss. 3. P. 364.

⁷³ *Ibidem*. P. 365.

⁷⁴ Коляструк О. Історія радянської повсякденності: актуальність вивчення в умовах декомунізації. Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел : зб. матеріалів Всеукр. наук.-теорет. семінару, 14–15 травня 2015 р., м. Вінниця / ред. кол.: О. А. Коляструк (відп. ред.). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 71.

⁷⁵ Малова Е. Ю. Повседневность: сущность и предмет изучения в гуманитарных науках. *Современные наукоемкие технологии*. 2007. No 7. С. 69.

⁷⁶ 76 Кринко Е. Ф., Тажицина И. Г., Хлынина Т. П. Повседневный мир советского человека 1920–1940-х гг.: жизнь в условиях социальных трансформаций. Ростов-на-Дону : Изд-во ЮНЦ РАН, 2011. С. 5.

⁷⁷ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) : монографія. Чернівці : Видавництво «Рута» ЧНУ, 2002.

⁷⁸ Попп Р. Номенклатура Дрогобицької області у перші повоєнні роки (1944–1950). Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17–18. С. 349–357.

Киридон⁷⁹, Т. Першиної⁸⁰, А. Живюка⁸¹ та ін. Найбільш повно ця тема була розкрита в монографії Г. Стародубець⁸², однак авторка обмежилася хронологічними рамками 1944–1946 рр. Окремі аспекти повсякденного буття партійно-радянських чиновників регіонального масштабу аналізуються дослідницею крізь призму особливостей загального стилю поведінки партійних керівників та соціально-професійної характеристики збірного образу голови сільради. Переос мислення суті процесу радянзації західноукраїнських областей під таким кутом зору сприяє глибшому розумінню способів та методів інкорпорації регіону не тільки у форматі простору, але й зміни поведінкових кодів соціуму.

У контексті сказаного, метою нашої публікації є дослідження специфіки міжособистісних стосунків усередині партійно-радянської номенклатури західних областей України, чинників, які визначали межі, матеріальне та смислове наповнення життєвого простору владних посадовців регіону, окремі аспекти їх девіантної поведінки.

Просторовий та часовий виміри буття радянського чиновника

Повсякдення радянської людини вибудовувалося у певному часі і просторі, який дослідники називають ««радянською цивілізацією», життєсвітом, що мав у собі потугу до творення свого власного стилю»⁸³. Без аналізу особливостей їх розгортання неможливо зрозуміти світоглядні установки учасників історичних подій та процесів повоєнного періоду, розкрити внутрішні механізми керування їх поведінкою. Зазначимо, що в досліджувані нами роки західний регіон України був вузловим центром переплетення складних збройно- та суспільно-політичних суперечностей: з одного боку – це збройне націоналістичне підпілля, яке намагалося втримати свої позиції на цих землях, а з іншого – інституції радянської влади, на садження і утвердження яких було надважливим завданням її регіональних представників.

«Характерною особливістю західноукраїнської номенклатури перших повоєнних років був її імпортований характер»⁸⁴. Абсолютно переважну кількість посадовців партійно-радянських, господарських, культурно-освітніх установ складали приїжджі з числа осіб, відряджуваних сюди рішеннями ЦК КП(б)У з метою радянзації краю. Для багатьох із них новим у просторовому сприйнятті світу стали західноукраїнські села, які вирізнялися колоритом, традиціями і, в масі своїй, сприймалися як ворожа територія, і вони вважали, «що коли поїхати в село, живим звідти не повернешся»⁸⁵.

Робочий візит партійно-радянського чиновника до сільських громад, особливо в 1944–1946 рр., і справді часто був сповнений смертельної небезпеки, тому що «при добросовісному виконанні своїх обов'язків перед радянською владою він міг піддаватися жорстоким репресіям зі сторони націоналістів. Наприклад, тільки в Степанському районі (Ровенська область) з лютого до травня 1946 р. знищено п'ять голів сільрад, з них – три з

⁷⁹ Киридон П. Правляча номенклатура Української РСР (1945–1964 рр.) : монографія. Полтава : ТЦВ «АСМІ», 2012.

⁸⁰ Першина Т. Господарська номенклатура в Україні 1943–1945 рр. Київ : Ін-тісторії України НАН України, 1997.

⁸¹ Жив'юк А. Запровадження більшовицького режиму на Рівненщині: компартійна номенклатура проти населення області (1944 – початок 1950-х рр.). Історичні студії Волинського національного університету ім. Лесі Українки. 2009. Вип. 2. С. 35–42.

⁸² Стародубець Г. Місіонери червоної влади (партійно-радянська номенклатура західноукраїнських областей в 1944 – на поч. 1946 рр.). Житомир : «Полісся», 2016. С. 46.

⁸³ Шльогель К. Археологія комунізму або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини. Київ : Дух і літера, 2018. С. 13.

⁸⁴ Стародубець Г. Місіонери червоної влади... С. 220.

⁸⁵ Роман Є. Г. Тематична підбірка «Діяльність УПА на території Станіславської області в 1944–1950 рр.» / на основі документів Держархіву Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 1996. 42 с.

сім'ями і вбито троє секретарів сільрад»⁸⁶; «6 квітня 1946 р. другий секретар Буданівського райкому партії (Тернопільська область) В. Роздолянський виїхав у села Ласківці та Могильниця і в 9 год вечора повертався назад. При в'їзді в район проїжджав через міст і в цей час на мосту стояли три невідомі особи, одягнуті в червоноармійську форму, які відкрили вогонь по підводі, в результаті чого були убиті Роздолянський, майор і один боєць»⁸⁷; «в Тербовлянському районі цієї ж області 12 серпня 1944 року в с. Ілавче бандитами був убитий інструктор райкому тов. Приходько і ще 4 особи з місцевого радянського активу»⁸⁸. За підрахунками О. Стасюк тільки «за час підготовки до виборів у ВР СРСР з 10 жовтня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. повстанцями було здійснено 1029 акцій, в тому числі вбито голів та членів виборчих комісій – 24, забрано в ліс членів виборчих комісій та агітаторів – 25, вбито агітаторів – 8»⁸⁹.

Трансформація просторових уявлень партійно-радянської номенклатури відбувалася у напрямі посилення відчуття небезпеки з боку невідомого їм, чужого світу, тимчасовості свого перебування в його рамках. І як наслідок – бажання у значній частині відряджених сюди осіб покинути його за будь-яку ціну, тому що «тут, в західних областях я тимчасово, ось як небудь я виїду звідси і тоді по справжньому займусь своєю освітою»⁹⁰

Внесені до списків для відрядження у західні області УРСР далеко не завжди були від такої перспективи в захопленні. Чимало було таких, кого, як саркастично висловився один з партійних чиновників Тернопільщини, «знаходили на базах: Житомир, Київ і які все прислуховувалися чи не віддаляється канонада. І приїхали у замикаючому обозі. Між іншим, ці герої прибули у розпорядження обкому в Харків у вересні-жовтні 1943 р. Знайшлися й такі, що втікали з області через кілька днів після свого переїзду – т. Михайловський – секретар Бучацького РК КП(б)У»⁹¹. Тому цілком слушним є висновок професора Б. Яроша про те, що «частина із майже 100-тисячної армії приїжджиків вважала себе у тимчасовому відрядженні, відтак і відповідно поводи́ла себе»⁹². Доказом сказаного слугує величезний пласт документів – заяв, рішень бюро обкомів, службових записок тощо, які стосуються поведінки та якості роботи так званих «відряджених».

Іншими важливими маркерами, що розділяли навколишній світ на «своїх» та «чужих», виступали: ознака партійності, приналежності / не приналежності до категорії «місцевого» населення, статус займаної посади. Членство в лавах КП(б)У розглядалося як своєрідна індульгенція, володіння якою давало чиновнику право доступу до певного набору прав, пільг, застосування норм і правил поведінки, недоступних безпартійним. Вищі посади в партійно-радянських та господарських органах влади могли обіймати тільки відряджені зі східних областей України, «а членство в КП(б)У найчастіше було обов'язковою умовою»⁹³. Така позиція відкрито не артикулювалася на рівні вищої влади в республіці, однак доволі поширеною була практика, коли «обласні працівники вважали, що на керівну роботу треба ставити тільки людей зі східних областей, тільки привозних,

⁸⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань в Україні (далі –ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 75. Спр. 61. Арк. 209.

⁸⁷ Там само. Оп. 45. Спр. 410. Арк. 13.

⁸⁸ Там само. Оп. 46. Спр. 394. Арк. 50.

⁸⁹ Стасюк О. Й. Протистояння влади та націоналістичного підпілля під час виборчих кампаній 1946–1947 років у західноукраїнських областях. Військово-науковий вісник. 2016. Вип. 26. С. 184.

⁹⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 1747. Арк. 228.

⁹¹ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 174. Арк. 51–64.

⁹² Ярош Б. Репресивно-каральна система СРСР у повоєнний період та особливості її прояву на Волині. Реабілітовані історією : зб. наук. ст. і матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 2003. С. 41.

⁹³ Галичина в етнополітичному вимірі / авт. кол.: В. О. Котигоренко (керівник), В. А. Войналович, О. Я. Калакура, Л. Л. Ковач, В. В. Коцур, Н. І. Кочан, О. О. Лященко, Н. Ю. Макаренко, Ю. О. Ніколаєць, М. І. Панчук, О. В. Позняк, О. О. Рафальський, М. Ю. Рябчук. Київ : ІПЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 76.

так би мовити, експортних»⁹⁴, «боялися брати місцеві кадри, не бажаючи з ними «повозитися»»⁹⁵

Постійно на порядку денному регіональної влади стояло питання залучення до партійних лав осіб з числа інтелігенції, робітників та селян. Місцеве керівництво несло відповідальність за те, що «серед інтелігентів немає жодного члена і кандидата в члени ВКП(б)»⁹⁶, недостатньо представлені в партійних списках селяни.

Починаючи з другої половини 1945 р. щораз більшої актуальності та гостроти почала набувати тема підбору кадрів з «місцевого» населення. Упродовж перших років після визволення будні райкомів, міськкомів та обкомів КП(б)У були вкрай напруженими, оскільки катастрофічно не вистачало співробітників, а їх плінність була надзвичайно високою. Тому кожен посадовець, окрім своїх безпосередніх обов'язків, мав виконувати величезний масив роботи, пов'язаний, головним чином, з необхідністю проводити агітаційно-пропагандистську та господарсько-організаторську діяльність. Від партійних чиновників вимагалися постійні звіти про «виїзд у села з політичними доповідями та лекціями», «виконання планів хлібоздачі та весняного/осіннього сіву», «стан створення первинних парторганізацій», «відновлення промислових підприємств і надання допомоги Червоній Армії»⁹⁷, темпи боротьби з націоналістичним підпіллям тощо. Такий ритм роботи виснажував людину не тільки фізично, але й морально-психологічно. У масі своїй посадовці у всілякий спосіб намагалися уникати поїздок у «бандеризовані» села»⁹⁸, які вкрай вороже були налаштовані проти радянської влади, особливо в перші повоєнні роки. Показовою є поведінка С. П. Боженка та П. С. Клименка, які в 1947 р. були направлені на роботу в Ровенську область на посади штатних пропагандистів. «Не дивлячись на наполегливі вимоги відділу кадрів обкому КП(б)У і надання їм навіть права вибору району, товариші саботували і в райони не виїжджали. Вони вели антипартійні розмови: «Ми потрапили в бандитську область», «ми ще хочемо жити», «тут працювати немає можливості» і т.д.». У пояснювальній записці вони писали, що в Київській області мають усі умови для нормального життя, а тому роботи у західних областях України не потребують»⁹⁹. «Радянські документи того часу рясніють повідомленнями, що партійні функціонери, здебільшого районного рівня, бояться їхати в села. Дехто навіть намагається «весь час сидіти в так званих відрядженнях у Києві та Москві і влаштовувати своє благополуччя, втікаючи від труднощів»¹⁰⁰.

Надзвичайно важливу роль у кар'єрному просуванні номенклатурного працівника відігравали його особові справи, які, «окрім анкетних даних та автобіографії, включали різноманітні персональні характеристики і довідки, які містили оцінку роботи, політичної підготовки і особистих якостей. Сюди ж добавилися листи-доноси, результати перевірок по них з різних комісій, рішення партійних

органів, прийняті у справах даної особи й інші матеріали»¹⁰¹. До практики підбору кадрів, аналізу якості роботи посадовців, було введено обов'язкову складову – посилення на його партійну приналежність, соціальне походження, вміння вирішувати питання господарського характеру, «ділові і політичні якості»¹⁰². Наприклад, основний акцент в

⁹⁴ Стародубець Г. Місіонери червоної влади... С. 257.

⁹⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2660. Арк. 25.

⁹⁶ Там само. Оп. 70. Спр. 1747. Арк. 233.

⁹⁷ Там само. Оп. 23. Спр. 813. Арк. 62, 91.

⁹⁸ Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як засіб індоктринації суспільства (на прикладі Української РСР повоєнного періоду). Український історичний журнал. 2018. № 4. С. 91.

⁹⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 553.

¹⁰⁰ Стародубець Г. М. Партійна номенклатура Волинської області в 1944–1945 рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIII. С. 144–148.

¹⁰¹ Летучий Д. Н. Особенности стиля управления персоналом в партийных и советских органах Украины в условиях административно-командной системы. Среднерусский вестник общественных наук. 2014. № 2 (32). С. 253.

¹⁰² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4575. Арк. 22.

біографії голови райвиконкому Гримайлівської райради Л. Говоруна ставився на тому, що «він комуніст з 1932 року, українець, з селян, показав себе з позитивної сторони як хороший організатор. Вміло і своєчасно націлює радянський актив на виконання господарських і політичних планів. Політично грамотний»¹⁰³; критерієм фаховості першого секретаря Лановецького РККП(б)У т. Аваліна вважалося його вміння «першим виконати план хлібоздачі, першим в районі закінчити реалізацію і збір готівкою 3-ї державної позики»¹⁰⁴. Публічна демонстрація відданості справі Леніна-Сталіна стала невід'ємною частиною професійної діяльності кожного посадовця, критерієм його ділових якостей.

Своєрідною межевою лінією, котра дистанціювала партійно-радянську номенклатуру від місцевого населення, виступала мова. Чиновники, які волею випадку потрапили в україномовне середовище з міцними традиціями національного та релігійного укладу, змушені були адаптуватися до нього і, паралельно, насаджувати «новий порядок» у вербальній сфері, руйнуючи тим самим автентичний комунікативний простір. Виховані в іншому культурному середовищі номенклатурники часто не розуміли і не хотіли приймати «ворожий» їм світ. Форми пасивного опору були різноманітними – від принципової відмови спілкуватися українською мовою, до «халатного ставлення до роботи, не виїзду в села»¹⁰⁵, фактичного саботування доручень керівництва, навіть, якщо це загрожувало втратою партійного квитка. Хоча мусимо зазначити, що такі випадки траплялися доволі рідко.

Освоєння нового простору і пристосування до умов перебування в ньому відбувалося паралельно з процесом трансформації відчуття часового ритму. В означуваний нами період роздільна межа між графіком основної роботи високопосадовця та часом його відпочинку була досить умовною. Левову частку робочого часу займала суспільно-політична діяльність, «навчання по самостійному засвоєнню основ марксизму-ленінізму»¹⁰⁶, «проведення партійних активів, щомісячних загальноміських та районних парттаборів, наради заводів, завпропагитів, завпарткабінетів, редакторів газет»¹⁰⁷ тощо.

Важливою складовою повсякденного буття партійно-радянського чиновника обласного та районного рівнів була необхідність організації масових політичних заходів у селах, культурно-освітніх закладах та установах, у робітничих колективах. Кожен відповідальний посадовець райкому, міськкому чи обкому більшовицької партії в обов'язковому порядку був «прикріплений» до села, колгоспу чи підприємства з метою проведення там політико-пропагандистської, роз'яснювальної роботи, участі в заходах, спрямованих на боротьбу з українським націоналістичним підпіллям тощо.

Упродовж перших років повоєнного періоду ідеологічні кампанії в західноукраїнському регіоні проводилися регулярно. Про посилену увагу влади до політико-ідеологічної сфери свідчить той факт, що тільки в 1944–1947 рр. вищим керівництвом більшовицької партії було прийнято низку документів з цього питання. Зокрема, 27.09.1944 р. ЦК ВКП(б) – постанову «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», 9.07.1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У постанову «Про роботу з інтелігенцією м. Львова», 14.12.1945 р. Пленумом ЦК КП(б)У – постанову «Про політичну і агітаційно-масову роботу серед населення, у зв'язку з підготовкою до виборів у Верховну Раду СРСР», 28.05.1947 р. Політбюро ЦК КП(б)У – постанову «Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології».

Безпосередніми організаторами проведення ідеологічних кампаній на місцях виступали інструктори з ідеологічної роботи відповідних партійних комітетів, лектори та

¹⁰³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 24.

¹⁰⁴ Стародубець Г. Місіонери червоної влади... С. 266.

¹⁰⁵ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 32.

¹⁰⁶ Стародубець Г. Місіонери червоної влади... С. 276.

¹⁰⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 711. Арк. 343.

пропагандисти. Їх робота «була спрямована на виконання конкретних завдань соціалістичного будівництва – відновлення колгоспів, подальшої колективізації сільського господарства, розвінчення ворожої діяльності куркульства, посилення боротьби проти українсько-буржуазного націоналізму»¹⁰⁸. До обов'язків штатних партійних політпрацівників (лекторів, агітаторів, інструкторів тощо) входили не тільки організація та проведення політичних акцій, популяризація більшовицьких програмних засад, але основне – формування у громадян стійких морально-політичних переконань радянської людини. Такого типу робота забирала «до 80 % робочого часу працівників, зокрема, оргінструкторських відділів. 75–80 % виїздів інструкторів у райони пов'язані із розслідуванням заяв та письмових повідомлень, які бувають дуже короткочасні 2–3 дні»¹⁰⁹. Її результати регулярно заслуховувалися на засіданнях і нарадах відповідних комітетів партії та фіксувалися у численних доповідних записках. Ця ділянка роботи була надзвичайно обтяжливою для партійних службовців, оскільки, по-перше, їхній діяльності «оонівське підпілля протидіяло шляхом проведення акцій індивідуального терору, спрямованих, перш за все, проти <...> місцевого радянсько-партійного активу, ініціаторів й організаторів колгоспів, партійних та комсомольських осередків тощо»¹¹⁰. По-друге, читання лекцій та доповідей перед різними аудиторіями здійснювалося на безоплатній основі. Так, згідно з рішенням ЦК ВКП(б) від 11 листопада 1940 р., такого роду заходи, «штатні працівники і позаштатні лектори парторганів проводили в порядку партійних доручень і особливої доплати не отримували. Штатним працівникам і позаштатним лекторам, які відряджалися парторганами для лекцій і доповідей на місця, крім зарплати з їх основної роботи, виплачувалися витрати на проїзд, найм квартири і добові»¹¹¹.

В окремі періоди, як от: у розпал боротьби з оунівським підпіллям, розгортання політики створення колгоспів чи передвиборчих кампаній «обкоми та райкоми партії західноукраїнських областей відряджали в райони і села сотні своїх пропагандистів для проведення масової політичної роботи на виборчих дільницях. Зокрема, з числа працівників Станіславського обкому КП(б)У було створено шість пропагандистських груп, учасники яких із 1 січня по 1 лютого 1946 р. виголосили 125 лекцій, «охопивши» 13 687 слухачів»¹¹², «група Львівського обкому КП(б)У в складі 46 осіб обласного партійно-радянського активу лише впродовж першого кварталу 1950-го р. прочитала 123 політичні доповіді в селах сільських районів області»¹¹³. Найчастіше до такої роботи залучалися партійні чиновники та місцева інтелігенція. Так, «для вжиття необхідних заходів з усунення недоліків керівництва колгоспами Шумським РК КП(б)У Тернопільський обком партії у 1949 році зобов'язав відділ пропаганди і агітації підібрати і відрядити в район групу доповідачів терміном на 10 днів для читання лекцій в колгоспах. <...> Для покращення роботи Шумського виконкому райради депутатів трудящих наказувалося відрядити терміном на 1 місяць спеціалістів сільського господарства з обласних організацій для надання допомоги з розробки заходів з організаційно-господарського укріплення колгоспів»¹¹⁴.

Часто так звані уповноважені намагалися якщо не уникнути обов'язкових відряджень, то хоча б пом'якшити умови свого перебування там. Для прикладу, дехто «т. Толстова була прикріплена до одного із сіл Болахівського району Станіславської області під час підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР разом з директором районного банку т. Семеновим. Вони домовилися що будуть працювати там по півдня. Але одного разу вони обоє не з'явилися в селі і не повідомили про свою домовленість секретарю

¹⁰⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 1026. Арк. 131

¹⁰⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 1580. Арк. 51

¹¹⁰ .. Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953) : монографія. Львів, 2016. С. 263.

¹¹¹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2215. Арк. 7

¹¹² Стасюк О. Радянські виборчі кампанії як засіб індоктринації суспільства... С. 90

¹¹³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 910. Арк. 46.

¹¹⁴ . ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1692. Арк. 16–17

райкому. За це т. Толстовій було оголошено догану»¹¹⁵. Неналежне ставлення партійних працівників до цієї ділянки своєї роботи часто-густо ставало предметом критики з боку їхнього вищого керівництва. В одній із доповідних записок Дрогобицького обкому КП(б)У залутий 1946 р. вказується на «не поодинокі випадки, коли обласні і районні керівні особи уникають виступати перед населенням. Секретарі Славського і Сколівського райкомів КП(б)У не завжди присутні на урочистих зібраннях, приурочених до знаменних дат, а доручають проводити це заввіділами пропаганди і агітації»¹¹⁶; керівництво Тернопільського обкому КП(б)У так само констатувало факт, що «секретарі Білобожницького та Товстенського райкомів особисто не виступали з лекціями і політичними доповідями перед населенням і не вимагають цього від керівних партійно-радянських кадрів»¹¹⁷. На одному із засідань бюро Тернопільського обкому КП(б)У було піддане гострій критиці партійне керівництво Копичинецького райкому за те, що «секретарі та працівники апарату райкому мало бувають в первинних партійних організаціях, рідко бесі дують з рядовими комуністами»¹¹⁸. Другий секретар Дубнівського райкому партії (Ровенська обл.) під час не частих виїздів у села в 1947 р. поводив себе пасивно і головним чином «займався облаштуванням матеріального благополуччя сім'ї – доставав продукти, паливо і т. п.»¹¹⁹.

Тиск, який здійснювався на підлеглих з боку партійного керівництва, змушував їх вдаватися до приписок, подання неправдивої інформації з тим, аби загальні показники виконання доведеного плану не викликали критики. Доволі поширеною практикою стало створення на місцях «фейкових» агітбригад, які нібито проводили активну політико-пропагандистську роботу, «паперових» колгоспів, бригад-передовиків виробництва тощо. На одному із засідань бюро Тернопільського обкому КП(б)У було піддане гострій критиці партійне керівництво «Чортківського району, яке практикує проведення кущових нарад і зборів. У колгоспі імені Чкалова агітколектив складається з 14 осіб. З них 10 осіб не виписують і не читають газет. Серед агітаторів п'ятеро осіб малограмотних (читають по складах). В колгоспі ім. Ватутіна троє уповноважених не знали, що вони агітатори і взагалі, що таке агітатор»¹²⁰. Низький рівень організації агітаційно-пропагандистської роботи у Волинській області став предметом критики у Доповідній записці інструктора пропаганди і агітації ЦК КП(б)У т. Юшака на ім'я секретаря ЦК КП(б)У І. Назаренка, датованій 1949 р. З-поміж іншого він, зокрема, підкреслює, що «керівники районів дуже рідко виступають перед населенням з політичними доповідями. Вкрай погано поставлена робота з агітаторами, які потребують систематичної допомоги зі сторони райкому партії, а ця допомога не надається»¹²¹. На завідуючого відділом пропаганди і агітації райкому/міськкому партії покладалася відповідальність за те, аби «агітатори на місцях передплачували газети, брали участь в роботі сільського клубу, виконкому сільської ради, входили до складу клубної ради, редколегії місцевої стінгазети, відвідували гуртки самодіяльності»¹²² тощо. Таким чином, номенклатурні посадовці західних областей України в масі своїй були приїжджими людьми, відрядженими у регіон за розпорядженням ЦК КП(б)У. Зміна життєвого простору, екстремальні умови роботи та відпочинку призвели до зміщення часового ритму їх повсякденного життя. Усі ці трансформації посилювалися інтенсивним тиском на них з боку партійного керівництва, тягарем відповідальності за доручену ділянку роботи. Усе це не могло не відобразитися на стилі їхнього керівництва та характері поведінкових норм.

¹¹⁵. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 1612. Арк. 134.

¹¹⁶ Там само. Спр. 711. Арк. 343.

¹¹⁷ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 759. Арк. 72.

¹¹⁸ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1692. Арк. 126

¹¹⁹. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 229.

¹²⁰ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1692. Арк. 126.

¹²¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 1747. Арк. 3

¹²². Там само. Оп. 7. Спр. 1014. Арк. 42.

Стиль управління та прояви соціальних аномалій

Результатом становлення сталінського режиму в 1930-х рр. стало утвердження в культурі управління волі вищої посадової особи, всевладдя бюрократичного апарату, максимальної концентрації повноважень у руках партійно-державної верхівки, принципу підпорядкованості партійним органам усієї структури радянських та господарських органів влади і управління. У 1944–1953 рр. Масові репресії, тотальне порушення «радянської законності», правове та судове свавілля на тлі збройно-політичної боротьби стали чи не нормою повсякденного життя мешканців західних областей України.

Значна інтенсивність робочого навантаження за фактичної відсутності повноцінного відпочинку, високий рівень відповідальності за доручену ділянку роботи, з одного боку, а з іншого – можливість чинити беззаконня, виправдовуючи його «необхідністю боротьби з українсько-німецькими націоналістами», обмеженість професійного досвіду в переважній більшості регіональних високопосадовців сприяли формуванню в них відповідного стилю управління. У відносинах вищого керівництва з підлеглими спостерігалось надмірне адміністрування, нехтування думкою останніх, завдання образ працівникам, груба, подекуди вульгарна манера спілкування з людьми. Яскравим підтвердженням сказаного є приклад взаємовідносин вищих очільників Львівщини – секретарів обкому КП(б)У І. Грушецького, П. Гапочки, Ніколаєнка¹²³.

Слід зазначити, що правляча партія докладала чимало зусиль задля формування ідеального образу партійно-радянського керівника, який мав слугувати взірцем для наслідування. «Справжній більшовик – просякнутий глибокою ідеєю і переконаністю, – йшлося в одній зі статей журналу «Партійне життя» за 1946 рік. – Ідея комунізму надихала повсякденну роботу кадрів партії, допомагала переносити злидні і знегоди, будучи животворящим джерелом стійкості, моральної сили, невичерпної енергії в боротьбі з труднощами»¹²⁴. Партійний апарат постійно проводив ідеологічну обробку своїх кадрів, виховував у них вірнопідданські якості. Страх за власне майбутнє створював не тільки нову людину, але й нового чиновника, результат роботи якого досягався не стільки через слово, скільки через покарання або навіть саму його перспектив. Номенклатурного працівника зобов'язували не тільки дотримуватися певних етичних норм поведінки, але й слідкувати за їх дотриманням своїми підлеглими. Доволі часто керівники звинувачувалися у тому, що «незадовільно займаються вихованням комуністів, не обговорюють факти проступків окремих комуністів у первинних парторганізаціях»¹²⁵. Не достатньо активна робота з кадрами була однією з причин накладення дисциплінарних стягнень на всіх партійно-радянських чиновників.

Однією з характерних ознак радянського стилю управління була наявність критики та самокритики, що вважалося «одним із найважливіших умов правильного керівництва партійним і господарським життям»¹²⁶. Тому традиційно кожен виступ керівника будь-якої управлінської ланки на черговій нараді, зборах чи засіданнях мав закінчуватися критичним аналізом роботи його і підлеглого йому колективу. Загалом критика і самокритика є необхідними складовими управлінської культури в демократичному суспільстві, однак в умовах панування «антидемократичного диктаторського режиму, опорою якого стала «робітничо-селянська» партійно-державна бюрократія на чолі з партійною верхівкою»¹²⁷, вони не могли виконувати притаманні їм функції, натомість часто використовувалися як інструмент маніпулятивних технологій, залякування, безпідставних звинувачень.

¹²³ Більш детальну інформацію про це див. Стародубець Г. Місіонери червоної влади... С. 89–91.

¹²⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 47

¹²⁵ Там само. Оп. 46. Спр. 1612. Арк. 27.

¹²⁶ Там само. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 47.

¹²⁷ Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2012. С. 162.

16 лютого 1947 р. у республіканській газеті «Радянська Україна» був опублікований лист інструкторів Львівського міськкому КП(б)У «Направильне ставлення Львівського міськкому КП(б)У до підбору і виховання кадрів»¹²⁸. Його появи передувало публічне обговорення стану партійних справ у Львівському обкомі КП(б)У, очолюваному І. Грушецьким. Вістря критики авторів листа було спрямоване проти секретаря по кадрах Львівського міськкому партії Клімова і його заступника Калініченко. Вони звинувачувалися у «зажимі» критики, відсутності самокритики власної діяльності, неправильному підборі кадрів, який не ґрунтувався на виявленні ділових якостей кандидатів на вакантні посади. Натомість, на думку дописувачів, посадовцями «використовувався обивательський підхід до питання підбору кадрів, сімейственність, безпринципність та безідейність»¹²⁹. Стиль керівництва Клімова визначався як «брутальний і невихований». У роботі йому бракує культури виховання, освіти і людяності. Відвідувачів, як правило, не приймає, часто виганяє з кабінету, ображає. Він не тільки брутальний з відвідувачами, він ображає своїх співробітників. Може сидіти за зачиненими дверима, тоді як у коридорі його чекають відвідувачі»¹³⁰. Більше того, секретар по кадрах і його заступник звинувачувалися у корупції і зловживанні посадовими обов'язками. Підкреслювалося, що «вони завжди були забезпечені усім, аж до розподілу товарів на квартирах і в міськкомі. А деякі директори підприємств в порядку заохочення і взаємної вдячності передавали через інструктора взуття (директор взуттєвої фабрики)»¹³¹.

Лист став приводом для перевірки роботи Львівського міськкому партії з боку управління кадрів ЦК КП(б)У. Результати перевірки виявили, що далеко не всі викладені авторами листа факти знайшли підтвердження, зокрема, стосовно «Клімова відгукуються як про скромного і стриманого працівника»¹³², однак, «за допущені помилки і недоліки в роботі в кадрами обком КП(б)У виніс Клімову партійне стягнення і намітив заходи з покращення роботи відділу кадрів міськкому партії»¹³³. Такий спосіб комунікації всередині партійної системи не був унікальним в умовах Західної України. Листи, доноси, службові записки широко практикувалися у стилі діяльності партійно-радянської номенклатури. Прості громадяни, або ж чиновники нижчих рангів намагалися у такий спосіб викласти представникам «вищестоящих органів» свої прохання, скарги, або просто «сигналізувати» про порушення норм більшовицької моралі або «соціалістичної законності» з боку місцевого керівництва. Ці повідомлення «влада розглядала як своєрідний індикатор, який сигналізував про гранично допустимі норми існування в державі тих чи інших порушень, які не складали серйозної небезпеки для неї»¹³⁴. Робота зі скаргами і проханнями громадян теж входила в обов'язки партійних номенклатурних посадовців і вимагала від них регулярного звіту.

Непоодинокими були випадки, коли доноси використовували з метою розправитися з неугодами, або ж розчистити шлях для кар'єрного росту. П. Киридон слушно зауважує, що в повоєнний період «керівники СРСР намагалися вибудувати власні структурні ланцюги номенклатури з тим, щоб завдяки їй підтримці здолати суперників»¹³⁵. Однак, зважаючи на те, що в другій половині 1940-х рр. у Західній Україні процес підбору партійно-радянських кадрів не був завершений, службові стосунки тут далеко не завжди ґрунтувалися на особистісних зв'язках і часто боротьба за «крісло посадовця» мала брутальний характер. Для прикладу, в 1947 р. другий секретар Дубнівського райкому КП(б)У Волковський був усунутий з посади, тому що «займався склоками і

¹²⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 43.

¹²⁹ Там само. Арк. 48.

¹³⁰ Там само. Арк. 49.

¹³¹ Там само. Арк. 48.

¹³² Там само. Арк. 45.

¹³³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 46.

¹³⁴ Кринко Е. Ф., Тажицина И. Г., Хлынина Т. П. Повседневный мир советского человека 1920–1940-х гг.: жизнь в условиях социальных трансформаций. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН, 2011. С. 35.

¹³⁵ Киридон П. Правляча номенклатура Української РСР (1945–1964 рр.)...С. 111.

підсиджуванням першого секретаря райкому партії. Через дріб'язкові побутові питання піднімає чвари, фабрикував видумані факти, спрямовані на дискредитацію першого і третього секретарів РК КП(б)У»¹³⁶

Підставою для критики стилю роботи партійних посадовців західноукраїнського регіону з боку відповідних комітетів КП(б)У були «грубість у ставленні до селян і співробітників, систематичні

п'янки»¹³⁷, ¹³⁸, «переважання методу адміністрування»¹³⁹, «зловживання в колгоспах з боку керівників району»¹⁴⁰. Типовою ілюстрацією морально-психологічного тиску на підлеглих номенклатурних працівників слугує поведінка першого секретаря Тлумацького райкому партії т. Шептекіто, «у практиці повсякденної роботи якого можна чути залякування в адресу багатьох комуністів. Наприклад, 7 травня 1946 р., повернувшись з села, т. Семенов, який працював по підписці на позику, почав інформувати Шептекіто, що підпискою на позику від охопив 100 % селян. Однак Шептекіто не дав йому жодних вказівок чи нарад і почав його залякувати: «Ви не вмієте працювати. Рано ми зняли з вас партійне стягнення. Прийдеться вам очевидно ще всипати!»»¹⁴¹. Нерідко, аби уникнути критики з боку керівництва, посадовці нижчого рангу вдавалися до карикатурних способів досягнення бажаного результату. Так, «секретар Стрільківського райкому по кадрах Добродаєв, будучи уповноваженим по хлібозаготовках в с. Лопухани замість проведення політмасової роботи серед населення повісив тризуб – знак українсько-німецьких націоналістів секретарю сільради Волошановському і наказав йому йти з цим знаком по дворах і заготовляти хліб і м'ясо в рахунок державних поставок»¹⁴².

Подібний стиль керівництва вищих партійно-радянських посадовців у повоєнний період був доволі типовим. З одного боку, це пояснюється наявністю в них певного етико-морального рівня вихованості, який ретранслювався у відповідні манери поведінки та спілкування. З іншого – внутрішньою потребою постійної демонстрації власного статусу «господаря» як в очах підлеглих, так і, навіть більшою мірою, – пересічних громадян. Тому часто високопосадовці дозволяли собі на власний розсуд визначати рамки робочого часу, спектр прав і обов'язків, правила службового етикету, Величезний обсяг роботи, який покладался на партійно-радянських чиновників різних рівнів, а також високий рівень інтенсивності праці та відповідальності за її невиконання, виступали чинниками, що спонукали їх до застосування почасти антигуманних і антизаконних методів впливу на місцеве населення, вияву грубості й нетерпимості у ставленні до колег та підлеглих, порушень так званої «соціалістичної законності». Особливо яскраво це виявлялося у період проведення різного роду кампаній: боротьби з повстанським підпіллям та УПА, переселенських акцій, організації виборів, розгортання політики колективізації тощо. Найпоширенішими видами порушень «соціалістичної законності» були «зловживання алкоголем, крадіжки особистого майна, зловживання владою»¹⁴³, «мародерство, побутове розкладання тощо»¹⁴⁴.

Масштаби порушень так званої «соціалістичної законності» були настільки значними, що ставали предметом обговорень на спеціальних засіданнях райкомів, міськкомів та обкомів партії, результатом яких часто було не тільки звільнення з посади, але й виключення з партійний лав. 11 вересня 1945 р. «перший секретар Підкамінського

¹³⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 221.

¹³⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 248.

¹³⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 910. Арк. 73.

¹³⁹ Там само. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 236.

¹⁴⁰ Там само. Оп. 1. Спр. 910. Арк. 67.

¹⁴¹ Там само. Оп. 46. Спр. 1612. Арк. 134.

¹⁴² Там само. Спр. 711. Арк. 343.

¹⁴³ Старка В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр. : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. ПереяславХмельницький, 2019. С. 153.

¹⁴⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 1612. Арк. 51.

райкому партії Львівської області Котов М. А, разом з секретарем райкому по кадрах Даниленком та зав. райфінвідділом Ільченко виїхали в с. Кутище по справах хлібозаготівель. На прохання секретаря райкому голова сільради організував для них умісцевого попа обід з випивкою. Згодом місцева вчителька запросила їх подивитися місцеву школу і пригостила їх обідом. Котов почав змушувати жінку випити самогону з ними і, коли вона відмовилася, застрелив її»¹⁴⁵.

Відчуття безкарності, підсилене страхом покарання з боку радянської влади, або розправи з боку повстанського підпілля, часто перетворювало місцевих високопосадовців на самодурів-феодалів, які знаходили розваги, знушаючись над фактично безправними селянами. Так, «секретар Красненського райкому ЛКСМУ, будучи уповноваженим від РК КП(б)У по с. Островчак-Пильний, 1 вересня 1945 р. запропонував громадянам Рада Ганні Пантелеївні 1889 р.н. та Бойку Петру Степановичу 1879 р.н. везти до складського приміщення на собі бричку з зерном з тієї причини, що їх коні були на пасовищі. Коли ці громадяни відмовилися це робити, Бесщасний зробив автоматну чергу. Налякані старики змушені були везти віз 0,5 км з 3,5 ц зерна»¹⁴⁶; куратори процесу створення колгоспу «ім. 30-річчя України» в с. Загурщина Жидачівського району секретар по кадрах т. Кудін і голова райвиконкому т. Герич «під час організації колгоспу допустили примушування. Під приводом проведення бесіди селян викликали і тримали в районі в приміщенні сутками. Тих, хто не хотів підписувати заяву в колгосп, всіляко ображали. Селянин Божак заявив, що його насильно заставив підписати заяву зав. районним відділом сільського господарства т. Драйчук. Таким способом було зібрано 22 заяви»¹⁴⁷.

Згідно з офіційним висновком представника ЦК КП(б)У в Львівській області т. Карнауха, станом на 1946 р. «порушення революційної законності в області носило масовий і систематичний характер». Своє твердження він проілюстрував конкретними прикладами. Так, «у Лопатинському, Ново-Яричівському районах уповноважені райкомів по хлібозаготівлі допускали арешти, побиття селян, інвалідів Великої Вітчизняної війни і жінок. У Каменсько-Буському районі секретар райкому по кадрах і завідувачий РАЙЗО, будучи уповноваженими, били й арештовували селян. Землевпорядник району Добровольський, зайшовши в будинок селянина Веретельникова, побив його і стріляв у жінку, після чого вона зійшла з розуму. У громадянки Чабан згвалтував 17-річну дочку в присутності матері, котра, намагаючись захистити дочку, була побита і обстріляна»¹⁴⁸. Принципових змін не відбулося і пізніше, в період масової колективізації. Так, 1 листопада 1947 р. група районного активу на чолі з секретарем Деражнянського райкому партії Печеним прибула в с. Углище з метою проведення заходів для організації колгоспу. «Поставивши за мету завершити свій візит в село організацією колгоспу, Печений запропонував забезпечити явку селян на збори любимими методами. Під час виконання цієї вказівки були здійснені побої і насилля над селянами, які не бажали прибути на збори»¹⁴⁹. Така практика беззаконня з боку офіційних представників більшовицької влади здійснювалась повсякчас і мала на меті, по-перше, продемонструвати всевладдя місцевих «князьків», по-друге, – другосортність місцевого населення.

Партійно-радянські органи влади час від часу здійснювали спроби обмежити свавілля привілейованих чиновників, але майже ніколи не надавали таким випадкам публічного розголосу через ЗМІ. Більше того, масштаби замовчування іноді сягали такого розмаху, що «тільки після втручання ЦК КП(б)У бюро Львівського обкому партії прийняло за фактами грубого порушення радянських законів у Поморянському районі ліберальне рішення»¹⁵⁰. Однією з найбільш поширених форм покарання за факти проявів

¹⁴⁵ Там само. Спр. 811. Арк. 51.

¹⁴⁶ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 811. Арк. 75.

¹⁴⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 788. Арк. 138.

¹⁴⁸ Там само. Оп. 46. Спр. 1580. Арк. 87.

¹⁴⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 788. Арк. 159.

¹⁵⁰ Там само. Оп. 46. Спр. 1580. Арк. 25.

порушення «революційної законності» було усунення службовців з посади з формулюванням «не справилися чи скомпрометували себе», або ж «звільнення з однієї роботи і призначення на рівнозначну або вищу»¹⁵¹. В умовах украї складної військово-політичної ситуації в регіоні та кадрового дефіциту багато дисциплінарних порушень високопосадовців залишалися поза рамками адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності, або вона не була адекватною вчиненому злочину. Прикладом цього може слугувати випадок із завідувачем організаційно-інструкторського відділу Гусятинського райкому партії Тернопільської області Дубницьким, якого за вбивство місцевої мешканки Деревій було засуджено тільки на рік виправно-трудоих робіт¹⁵². З одного боку, представники влади, особливо з числа так званих «силових структур», застосовували насилля у ставленні до місцевого населення (вбивства, безпідставні арешти, гвалтування, незаконна конфіскація майна), а з іншого, часто-густо користалися нагодою, щоб отримати продукти харчування, одяг та інші життєво необхідні речі повсякденного вжитку. Практика привласнення конфіскованого майна репресованих учасників повстанського підпілля та УПА набула значного поширення у перші роки після звільнення регіону від німецької окупації. Користуючись складною військово-політичною ситуацією, низьким рівнем професіоналізму номенклатурних чиновників та калейдоскопічними темпами плинності кадрів на тлі тотального дефіциту товарів першої необхідності, партійно-радянські посадовці намагалися облаштувати свій убогий побут зарахунок поборів з місцевих мешканців, як от райуповнаркомзамом Білобожницького району Тернопільської області П. Г. Гужва, який «займався грабежами під виглядом м'ясопоставки. У громадянина с. Ромашівка Кидянка Г. І. вилучив 11 штук гусей, 10 ц картоплі. У Музички М. Р. – порося 80–90 кг»¹⁵³. Процедура виселення сімей учасників повстанського руху, як правило, супроводжувалася конфіскацією їхнього майна. Під час її проведення спостерігалось тотальне беззаконня стосовно громадян, у тому числі й самовільне привласнення їхнього майна посадовцями та місцевими радянськими активістами. Так, наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. у Радехівському районі Львівської області «мали місце грубі порушення соціалістичної законності зі сторони окремих керівників району. При виселенні сімей бандитів належне їм майно і худобу конфісковували, але жодних актів і описів на це майно не складалося, в результаті чого частина майна розбазарювалася»¹⁵⁴. Масштаби поширення випадків «самозабезпечення» набули настільки загрозливого характеру, що, починаючи з 1945 р., питання про факти свавілля та порушення соціалістичної законності постійно вносилися до порядку денного пленумів ЦК КП(б)У. У постанові Політбюро партії «Про факти брутальних порушень радянської законності в західних областях УРСР» від 21 березня 1945 р. наголошувалося, що «особливо багато порушень мають місце в Тернопільській, Станіславській та Львівській областях. ... Є факти незаконного вилучення майна, здійснення обшуків. У багатьох випадках це свавілля прикривається нібито боротьбою з українсько-німецькими націоналістами»¹⁵⁵. Незважаючи на низку заходів, задекларованих в офіційних документах партійно-державних органів влади західних областей у контексті боротьби з порушенням соціалістичної законності, впродовж 1945 р. ситуація принципово не змінилася. Цілком розділяємо думку В. Ільницького, що «формальні засудження й покарання були радше вимушеним кроком, щоб, по-перше, хоч якось вгамувати морально-деградований контингент працівників, по-друге, зупинити дискредитацію в очах населення всієї радянської адміністрації»¹⁵⁶.

¹⁵¹ Державний архів Львівської області. Ф. П-3. Оп. 2. Спр. 271. Арк. 268.

¹⁵² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 1580. Арк. 34.

¹⁵³ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 455. Арк. 11.

¹⁵⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 811. Арк. 116.

¹⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. Київ – Торонто, 2001. Т. 3. С. 149.

¹⁵⁶ Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 455.

На початку 1950-х рр., після завершення так званої суцільної колективізації, місцеві посадовці поступово запроваджували практику перетворення колгоспів на одне із додаткових джерел забезпечення власного добробуту. Важливим джерелом інформації про факти зловживань з боку посадових осіб є листи громадян у різні партійно-державні інстанції, які час від часу ставали предметом розгляду в партійних комітетах, зокрема, ЦК КП(б)У. Серед такого роду кореспонденції 1950 р. знаходимо інформацію про стан справ у Оваднівському районі Волинської області. Автор листа повідомляє, що «району було відпущено 60 % вівса за зібрані жолуді. Замість того, щоб віддати це в колгоспи, секретарі райкому привласнили його собі. Секретар райкому КП(б)У Дубінець взяв собі 50 кг свіжої риби в колгоспі «Перемога», а грошей не заплатив»¹⁵⁷.

«Уповноважений Костопільського району по колгоспу ім. Ватугіна домовився з головою колгоспу і взяв 220 кг колгоспного хліба, а також брав в колгоспі овочі і фрукти без дозволу правління чи зборів колгоспу»¹⁵⁸; у 1949 р. інструктор Велико-Дедеркальського райкому партії (Тернопільська область) М. Савченко «отримав в колгоспі 18 кг борошна, барана, 2 ц жита»¹⁵⁹. Влада намагалася реагувати на такі випадки, час від часу розглядаючи їх на засіданні бюро райкому, міськкому чи обкому партії. Однак за відсутності альтернативних важелів контролю за діями комуністичної партії з боку, наприклад, громадських організацій, лєвова частка їх не розглядалася, замовчувалася і згодом такий спосіб «кормління» став типовою практикою повсякдення партійно-радянського посадовця.

Перманентне перебування у стані емоційного напруження і стресу, невлаштованість побутового та особистого життя, низький рівень загальної культури часто ставали причиною п'янства багатьох чиновників. Так, згідно з офіційними даними, тільки впродовж 1944–1946 рр. відбулася 100 % ротація кадрів по номенклатурі Львівського обкому партії, «чому сприяла не продумана часта перестановка з одного району в інший працівників, які скомпроментували себе п'янством, барахольством та ін.»¹⁶⁰. У деяких випадках зловживання алкоголем і, як наслідок, публічна агресивна поведінка посадовця виступали причиною накладання дисциплінарного стягнення аж до звільнення з посади чи виключення з лав ВКП(б). Так, «систематичне п'янство» було однією з підстав оголошення в 1947 р. суворої догани Юркову, другому секретарю Рокитнівського райкому КП(б)У¹⁶¹, у 1945 р. «звільнено з посади першого секретаря Мацієвського райкому КП(б)У Волинської області т. Василенка, котрий «замість організації роботи райкому систематично пиячив, причому в цю п'янку втягнув другого секретаря і секретаря по кадрах райкому»¹⁶². В умовах кадрового дефіциту повоєнного десятиліття влада намагалася не особливо загострювати на цьому явищі увагу, однак особливо кричущі випадки немогла ігнорувати.

Не менш дражливою, ніж п'янство, була проблема подружньої зради, яка часто мала місце на тлі фактичного проживання дружини / чоловіка далеко від сім'ї. Адже переважна більшість посадовців, як уже йшлося вище, приїхали в регіон у відрядження і часто не могли, чи не хотіли забрати сюди свою родину. Натомість вони облаштовували особисте життя, забуваючи при цьому прозаконну дружину чи чоловіка. Так, однією з причин звільнення з посади першого секретаря Рокитнівського райкому партії Ровенської області М. П. Горбачеського була його «не чистоплотність в побуті – займався багатоженством. Останнім часом зійшовся з сумнівною жінкою, організував весільну пиятику, чим скомпрометував себе як районного керівника»¹⁶³. У перші роки відновлення

¹⁵⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 910. Арк. 65.

¹⁵⁸ Там само. Арк. 70.

¹⁵⁹ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1673. Арк. 97.

¹⁶⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 1580. Арк. 20.

¹⁶¹ Там само. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 232.

¹⁶² Державний архів Волинської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 55.

¹⁶³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4379. Арк. 219.

радянської влади явище «подружньої зради» і співжиття, а то й одруження високопосадовців без оформлення розлучення із законною дружиною в деяких випадках набуло загрозливих масштабів. Наприклад в Ново-Яричівському районі Львівської області «частина партійно-радянських керівних працівників, замість створення нормальних умов життя своїм сім'ям і зміцнення здорових взаємостосунків у сім'ї, як це належить комуністу, стали на шлях масової женитьби на інших жінках, залишаючи сім'ї в інших містах та селах Радянського Союзу. Серед керівного активу це явище стало масовим»¹⁶⁴.

Далеко не поодинокими були такі випадки і в інших областях Західної України. Варто зауважити, що питання партійної етики не слід розглядати безвідносно до загальної моральної ситуації у регіоні та країні. З одного боку, завершення війни, складне військово-політичне протистояння українського повстанського руху та органів радянської влади, перманентні переміщення значних соціальних груп внаслідок депортацій, виселення, політики масових відряджень з метою проведення радянзації, детермінували процес руйнації традиційної системи морально-етичних норм і принципів співжиття. А з іншого – нові етичні норми насаджувалися владою поза традиційними для західноукраїнського соціуму інституціями, зокрема, церквою. Роль морального авторитету взяла на себе більшовицька партія. Тому приватне життя кожного номенклатурного посадовця, особливо партійного керівника, постійно перебувало під жорстким контролем відповідного комітету КП(б)У. Будучи єдиною політичною силою, більшовицька партія обмежила коло суб'єктів морально-етичної оцінки своєї роботи до самокритики і самоаналізу. Однак поза рамками зовнішньої критики самокритика втрачає дієвість і перетворюється на фарс. Тому, незважаючи на системний характер проявів соціальних аномалій у середовищі партноменклатури, вони ніколи не висвітлювалися в пресі, а їхня правова оцінка з боку офіційної влади вирізнялася певною м'якістю, або й зовсім ігнорувалася, за винятком особливо кричущих випадків.

Повоєнний десятилітній період став найтрагічнішою сторінкою в історії Західних областей України другої половини ХХ ст. Утвердження радянської влади відбувалося у запеклому протистоянні з національно-визвольним рухом, яке супроводжувалося масовим насиллям та терором з обох сторін, силовим нав'язуванням з боку більшовицької влади нових радянських інституцій, зокрема, колгоспної системи, всевладдя комуністичної партії тощо. Фактична відсутність соціальної опори в західноукраїнському середовищі виступала серйозним гальмом процесу інкорпорації регіону в господарсько-політичну структуру Радянської України. Тому відразу після звільнення його від німецьких окупантів за рішенням ЦККП(б)У сюди було спрямовано багатотисячний десант представників партійно-радянської номенклатури. Саме на них покладалися обов'язки реалізації процесу встановлення / відновлення радянської влади.

Новоспечені чиновники в масі своїй не були готові до нових, майже екстремальних умов життя і праці. Невлаштованість побуту, жорсткий, почасти ненормований робочий час, величезна кількість обов'язків, які покладалися на них (окрім посадових), поглинала левову частку їх вільного часу. Крім того, кожен з них змушений був час від часу виїжджати в села, або на підприємства з метою проведення агітаційно-пропагандистської роботи. Такі відрядження часто приховували в собі смертельну небезпеку. З іншого боку, від партійно-радянських посадовців вимагали щоденної участі в численних нарадах, засіданнях і зборах, постійних звітів про виконану роботу, про результати їх політичної самоосвіти тощо.

Далеко не кожен з партійно-радянських посадовців мав достатньо сил, мужності, ділових та людських якостей, щоб витримати такий морально-психологічний та фізичний тиск. Крім того, не всі з відряджених сюди осіб вирізнялися високим рівнем особистих моральних якостей. Тому досить поширеним явищем серед партійно-радянської номенклатури цього періоду були прояви аморальної поведінки – п'янство, співжиття з

¹⁶⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 811. Арк. 20.

жінкою / чоловіком за наявності законної дружини / чоловіка, грубість і насилля у ставленні до місцевого населення і навіть до колег по роботі. Невлаштованість побуту стала однією з причин порушення «соціалістичної законності», яка набула в ці роки загрозливого характеру.

Стиль керівництва високопосадовців першого повоєнного періоду, за рідкісними винятками, залишався авторитарним, диктаторським. Піднімаючись з «низів», новоспечені чиновники змушені були постійно прогинатися під систему, доводити свою «пролетарськість» та відданість партії, перманентно наражаючись на небезпеку потрапити до лав «ворогів народу». Тому культивування партфункціонерами в собі жорсткого, вольового, безапеляційного керівника було детерміноване їхньою іманентною потребою завоювати та зберегти високий соціальний статус.

Галина Стародубець